

ASPECTE PRAGMATICE ȘI SOCIOLINGVISTICE ÎN ANCHETA DIALECTALĂ

PRAGMATICAL AND SOCIOLINGUISTIC ASPECTS OF DIALECTAL INQUIRY

(Abstract)

The research regarding pragmatical aspects of the dialectal inquiry that was carried out so far is not exhaustive, but it offers essential information about the verbal interaction between the interrogator and the informer. We consider a more detailed analysis from the perspective of the features of the interrogator's language to be important and necessary because this type of analysis is characterised by novelty in approaching this type of communication within the professional group and it can reveal new pragmatical and sociolinguistic aspects of the dialectal inquiry.

The linguistic and behavioral strategies of the interrogator highlight those features of the interrogator's language that offer it a special position among other types of professional language. The interrogator's strategies are subsumed to the purpose of the dialectal inquiry: that of obtaining linguistic material. The most important strategy of the interrogator in the dialectal inquiry is that of adapting to the interlocutor.

Keywords: dialectal inquiry, communication strategies, verbal interaction, idiomatic variety.

1. Ancheta dialectală din perspectiva interacțiunii verbale

Ancheta dialectală are ca scop principal obținerea informațiilor pentru cercetarea dialectală. Este însă la fel de important și util să privim ancheta dialectală din perspectiva interacțiunii verbale. Un prim aspect de luat în seamă este „competența idiomatică” (Dumistrăcel *et alli* 1997: 40) a lingvistului (în acest caz a dialectologului) în ceea ce privește limbile și dialectele sau subdialectele. Un caz aparte este reprezentat de chestionarele traduse, în care, deși se realizează un transfer de informație, există un grad mare de adaptabilitate la realitatea lingvistică sau non-lingvistică. Scopul cercetărilor dialectologice

este: „înregistrarea varietății idiomatice în vederea formulării de deducții asupra modului în care funcționează, se constituie și se modifică traducerile idiomatice” (Coseriu 1994: 113), prin urmare „competența idiomatică” în cazul chestionarelor din anchetele dialectale este într-o variație continuă. Între anchetator și subiect (posesorul unor registre variate de exprimare) intervine o „convenție” privind aspectul limbajului care este urmărit, putând considera astfel ancheta dialectală o formă specială de comunicare. În ancheta cu chestionar, anchetatorul este și observator și participant la actul de comunicare (Cazacu 1966: 48), deși are statut de outsider. Este important de subliniat ca pentru buna desfășurare a unei anchete lingvistice, „anchetatorul are nevoie de cunoștințe pragmatice” (Manu Magda 2003: 45). Anchetele dialectale sunt, din acest punct de vedere, cazuri de „comunicare dirijată”¹, care are ca scop o „afacere”, obținerea informațiilor (Vântu 1991: 115).

Aspectele importante caracteristice anchetei dialectale românești din perspectiva limbajului dialectologului se vor stabili pe baza modalităților de adresare, tematicii anchetei, perspectivei interacțiunii verbale, particularităților limbajului anchetatorilor și a adaptării limbajului anchetatorilor la limbajul persoanelor anchetate.

În funcție de modalitatea de chestionare a subiecților, putem distinge între anchete cu chestionar fix, anchete pe bază de conversație dirijată și anchete pe bază de conversație liberă (spontană) (Marin, Magda 1983: 13). De cele mai multe ori, se îmbină ancheta pe bază de conversație dirijată cu cea liberă. Este preferată situația în care subiectul, pornind de la o întrebare a anchetatorului, trece la relatarea unui aspect fără legătură cu întrebarea inițială și nu este întrerupt, anchetatorul lăsând povestirea să decurgă neîntrerupt (Marin, Magda, 1983: 13–14). Deși în primele anchete de arhivă s-a acordat o atenție deosebită textelor „fixe” (Marin, Magda 1983: 11), textele „libere” sunt cele care oferă anchetatorului o varietate de fenomene dialectologice neașteptate și de importanță pentru cercetare.

Un deziderat important al anchetei dialectale, indiferent de tip, rămâne folosirea simultană a unui număr mare de informatori, diferiți din punct de vedere sociolingvistic (vârstă, sex, profesie, originari din comunitate sau stabiliți recent) întrucât sociolingvistica „selectează cu mare rigoare grupurile sociale (eșantionează) cu care sunt corelate variabilele lingvistice” (Marin, Magda 1983: 8).

2. Particularități ale limbajului utilizat de dialectolog în ancheta și chestionarul dialectal

Vom analiza în cele ce urmează ancheta dialectală din perspectiva limbajului dialectologilor care o efectuează. Analizând *Chestionarul Noului*

¹ Proprietățile acestui tip de comunicare sunt prezentate în articolul citat.

Atlas lingvistic român¹ și texte dialectale transcrise² în urma efectuării unor anchete dialectale din satul Bălan, județul Sălaj, am identificat următoarele particularități ale limbajului dialectologilor:

– Este un limbaj care se adresează unui număr relativ restrâns de receptori: colegi lingviști, persoane care studiază lingvistica și, rareori, publicul larg, oamenilor dintr-o anumită zonă geografică (mediul rural din diferitele zone ale țării). Limbajul dialectologilor este caracterizat, așadar, printr-o sferă semantică restrânsă.

– Dialectologii folosesc metalimbajul (limbajul determinat al cărui obiect este alt limbaj) prin inducerea unor meta-termeni. Un număr foarte mare de întrebări din chestionar sunt formulate după anumite structuri stereotipe, folosind un metalimbaj dialectal: „Cum îi spui la acela care te pișcă (ciupește etc.) noaptea în pat și pe care nu poți să-l prinzi ușor, că sare?”, „Cum zici că e omul care n-are păr pe cap, mai ales în față?”, „Ce fel de ochi zici că sunt aceia care sunt ca cerul senin?”, „O barbă care nu e rară, zici că este ...?” sau „Când nu tac, ce zici că fac?”.

– La nivelul acestui tip de limbaj există un nivel mare de adaptabilitate („știința cuvintelor”) în funcție de receptorul mesajului. Limbajul dialectologilor este adaptat vorbitorului de dialect sau subdialect pentru a fi înțeles de către acesta și pentru a obține răspunsul dorit. În cazul acestuia din urmă, putem vorbi de o adaptare regresivă de limbaj, întrucât dialectologul restrânge domeniul performanței lingvistice la domeniul competenței lingvistice, domeniu caracteristic ambilor interlocutori.

– Din moment ce, de foarte multe ori, dialectologii explică sau încearcă să explice structurile limbajului, limbajul acestora în cadrul anchetelor dialectale poate părea „explicativ”. În chestionarul dialectal explicația are rolul de a dezambigua în așa fel încât răspunsul dat să fie cel așteptat și să existe o suprapunere referențială: „Ce zici că pățește omul când răcește și nu mai poate vorbi tare, i se face glasul slab și vorbește așa ...? (IMIT.)”.

– Limbajul dialectologului anchetator este un limbaj obiectiv, în care, de obicei, nu intervin judecăți de valoare sau păreri subiective. Limbajul științific, în general, este caracterizat prin gradul maxim de obiectivitate, iar chestionarul dialectal este dirijat către răspunsul dorit, având ca scop obținerea unor informații clare, fără a permite abateri de la întrebări: „Ce crește în pădure la munte (uneori și pe lângă casă) și face fructe mici, roșii, dulci, pe care le mănâncă și ursul?”.

– Limbajul anchetatorilor este specific, chestionarul fiind împărțit în categorii, precum: corpul omenesc, familia, casa, curtea, agricultura și legumicultura, pomicultura; viticultura; apicultura, cânepa, pădurea; vânătoare;

¹ Publicat în *Fonetică și dialectologie*, V, 1963: 157–271.

² Transcrieri efectuate de Maria Marin, în curs de publicare.

pescuit, hrană; îmbrăcăminte; încălțăminte, timpul; fenomene atmosferice, terenul; relieful, școala; armata; administrație și meserii; comerț.

– Limbajul dialectologilor este folosit în scop științific, acela de a obține informații esențiale pentru cercetarea dialectală.

– Dialectologii creează categorii adecvate de analiză, având o metodologie bine stabilită; anchetatorii creează ei înșiși întrebări în cazul anchetei efectuate pe teren sau adresează întrebări precise, conform unei metodologii (metodologia adresării întrebărilor) în cazul chestionarului prestabilit.

– Limbajul dialectologilor folosește cu precădere adresarea directă. Dialectologul trebuie să-și culeagă faptele de limbă prin contact direct cu informatorul; se creează astfel o situație de comunicare, un dialog între persoana anchetată și anchetator: „Ce se face din semințele de floarea soarelui ori de dovleac (bostan etc.)... cu el faci mâncarea?”.

– Limbajul dialectologilor este caracterizat prin empatie față de interlocutor, dialectologul manifestând interes față de întâmplările din viața personală a informatorului, acestuia cerându-i-se și date personale cum ar fi numele, porecla, vârsta, locul nașterii, ocupația, starea civilă și multe altele.

– Ancheta dialectală realizată prin intermediul chestionarului trebuie să fie cât mai clară și mai simplă, pe înțelesul interlocutorului, adaptată la gradul de instruire și înțelegere a acestuia. De aici rezultă accepția conform căreia ancheta dialectală este considerată cât mai apropiată de vorbirea normală (gradul 0). Deși efectuată de dialectologi, în anchetă nu se regăsește stilul convenționalizat de argumentare academică.

– Limbajul folosit în anchetele dialectale este întotdeauna adaptat la situația de comunicare, nefiind caracterizat prin acuratețe, precizie non-ambiguă sau consistență.

– Limbajul dialectologilor este predominant descriptiv întrucât face referire la viața cotidiană a omului simplu, nefiind observațional, deoarece nu analizează și nu formulează concluzii cu privire la faptele de limbă.

– Anchetele dialectale sunt întotdeauna caracterizate prin consens și politețe verbală. Anchetatorul apelează la strategii ale politeții pozitive pentru a obține răspunsul necesar din partea informatorului.

– Limbajul dialectologilor este caracterizat prin absența implicaturilor conversaționale; în anchete nu există ambiguități, dat fiind scopul acestora, de obținere a unor informații clare, non-ambigue. Limbajul dialectologilor în anchetele dialectale este extrem de clar, cu trimitere directă la noțiunea dorită: „Din ce citiți, în fiecare zi, știrile și noutățile din țară și din toată lumea?”.

– Limbajul dialectologilor în anchetele dialectale este caracterizat prin necesitatea adaptării la partener. Așa cum le prezintă Margareta Manu Magda în lucrarea citată, modalitățile de adaptare sunt următoarele:

1. utilizarea unor forme de adresare neprotocolare (*bade* etc.);
2. folosirea pronumelor personale + verbe la persoana a II-a sg.: „Pe la cât mâncai prima dată și cum îți zicea la masa aceea?”, „După ce-o culegeai, ce-i mai făceai?”;
3. utilizarea unor indici de solicitare specifici comunității (*și* adverbial + pronume personale): „Și pâza, după ce era gata, o mai albeai?”, „Și cât a stat acolo, în Brașov?”, „Și dumnealui nu venea acasă?”;
4. folosirea potrivită a argumentului de solicitare: „Dar nu ne-ai spus ce faceți cu tulhenii.”, „Spune-ne o întâmplare!”, „Cum se făcea o nuntă? Dar spune-ne așa cu toate pregătirile, de când începea ...”;
5. înregistrarea datelor personale ale subiectului la începutul fiecărei anchete dialectale (Manu Magda 2003: 46).

Modalitățile de adaptare ale limbajului dialectologului la cel al informatorului au putut fi mult mai bine observate în cadrul conversației dirijate în vederea obținerii unor înregistrări concretizate ulterior în transcrieri de texte dialectale decât în cadrul chestionarului prestabilit, caz în care întrebările anchetatorului nu sunt spontane. Limbajul oricărui vorbitor este caracterizat prin competență lingvistică, lingvistul apelează la competența sa lingvistică când face ancheta dialectală, abia când interpretează rezultatele apelează la performanța sa lingvistică.

3. Strategii ale dialectologilor în ancheta dialectală

În încercarea bine întemeiată de a obține informații lingvistice, anchetatorii folosesc diferite strategii pentru a observa acele aspecte de interes științific care nu ar putea fi puse în evidență altfel. În cazul anchetei dialectale, faptele de limbă nu sunt culese din comunicare, ci sunt provocate (Dumistrăcel *et alli* 1997: 31), de aceea rolul acestor strategii de obținere a informațiilor dorite este unul foarte important. Strategiile de obținere a informațiilor pot fi observate mai puțin în interviul clasic bazat pe chestionarul lingvistic, ele sunt mai numeroase în ancheta orientată pragmatic. Rolul anchetatorului în cadrul acestui tip de anchetă poate fi asemănat cu cel al medicului, care are misiunea de a obține informații de la pacienții săi.

De exemplu, într-o anchetă dialectală, dialectologul a rugat părinții să adreseze întrebări copiilor, sub pretextul obținerii unor răspunsuri dezinvolve, adevăratul motiv fiind acela de a nu sugera termeni sau variante fonetice nespecifice zonei în calitate de outsiders.

Tot pentru a nu sugera anumiți termeni, o altă strategie este folosirea întrebărilor indirecte. Pentru a nu sugera numele alimentelor, subiecții pot fi întrebați ce mănâncă, ce se face din făină sau din carne în cazul anchetei dialectale dirijate pragmatic sau: „Din făină de porumb se face mămăligă; dar din cea de grâu ce se face?”, în cazul chestionarului prestabilit.

De asemenea, pentru a nu influența informatorul, cercetătorul care efectuează ancheta dialectală folosește strategia imitării, însoțită de întrebarea: „Ce zici că faci, când faci așa?”.

Una dintre cele mai des folosite strategii este distragerea atenției de la existența reportofonului, respectiv a magnetofonului. În cazul unor anchete desfășurate într-un grup de femei, acestea sunt provocate să spună diverse rețete și, astfel, întrecându-se în a povesti cum se prepară diferite specialități, uită de existența aparatului de înregistrat și relatarea devine autentică, spontană.

De foarte multe ori, anchetatorii înregistrează, pe lângă ancheta propriu-zisă, diverse poezii populare, descântece ș.a., care reprezintă una dintre cele mai autentice forme de redare a graiului popular. Din păcate, acestea nu conțin un repertoriu bogat de termeni dialectali sau de particularități lexicale, morfologice, sintactice și fonetice.

În cazul chestionarului lingvistic, întrebările care urmăresc același fenomen fonetic trebuie intercalate cu alte întrebări pentru că informatorul poate fi influențat și poate avea o rostire asemănătoare, deși, în mod normal, rostește diferit cuvintele solicitate (pot fi grade diferite de deschidere a anumitor vocale, grade diferite de palatalizare ș.a.m.d.).

O strategie recomandată și folosită de dialectologii cu experiență în cercetarea de teren este aceea a reluării elementelor dialectale folosite de informator, chiar dacă, pentru anchetator, folosirea acestor elemente este neobișnuită. Această strategie presupune formularea întrebării prin reluarea termenului/particularității fonetice folosite de informator: „Cupa e mai mare decât „lităru”?”, „Și fiecare singur și-l „desfacă” sau cheamă mai mulți?”.

Pentru a realiza trecerea de la un episod predominant descriptiv la unul narativ, anchetatorul poate folosi strategia provocării unor anumite relatări, arătând un interes deosebit pentru episodul respectiv. În toate anchetele dialectale dirijate pragmatic întâlnim strategia exagerării interesului pentru aspectele relatate. Episoadele emise de informator au caracter repetitiv de la o anchetă la alta și un anchetator cu experiență cunoaște foarte bine aceste episoade; cu toate acestea, el trebuie să convingă informatorul de interesul deosebit manifestat cu privire la informațiile primite. Mai mult, anchetatorul utilizează și strategia aprobării întâmplărilor/aspectelor relatate și a empatizării cu informatorul, deși, în realitate, dialectologul nu este interesat de conținutul propriu-zis al celor relatate, ci de faptele lingvistice, de comportamentul lingvistic al informatorului. Cercetătorul urmărește obținerea unui tip de comportament apreciativ din partea informatorului, dar întrebările directe folosite în acest context nu sunt modalitatea de anchetă „cea mai recomandabilă” (Tiugan 1979: 328).

O altă strategie des întâlnită este strategia pretinderii necunoașterii anumitor obiceiuri sau tradiții. Întrebările cel mai des folosite în acest caz sunt „Și cum faci...?”, „Și ce se întâmplă atunci?”.

O strategie recomandată este neîntreruperea informatorului pentru lămurirea unui anumit termen. Dacă pe parcursul anchetei dialectologul aude un termen pe care nu-l cunoaște sau nu distinge bine o particularitate fonetică, este recomandat să nu-și întrerupă informatorul, să noteze termenul și să ceară lămurirea lui la sfârșitul interviului. În felul acesta, informatorul nu va fi influențat și va continua relatarea în mod natural.

Se recomandă, de asemenea, în cadrul anchetei dirijate pragmatic, înlănțuirea textelor într-o ordine cât mai firească pentru a asigura coerența și fluența relatării informatorului.

Tot o strategie importantă este și reformularea întrebării de către anchetator în cazul în care nu se obține răspunsul dorit sau în cazul, des întâlnit la subiecții în vârstă, în care informatorul nu aude bine.

4. Concluzii

Cercetările existente până în prezent referitoare la aspectele pragmatice ale anchetei dialectale nu sunt foarte numeroase, însă oferă informații esențiale cu privire la interacțiunea verbală dintre anchetator și informator. Considerăm importantă și necesară o analiză mai amănunțită a anchetei dialectale din perspectiva particularităților limbajului anchetatorului întrucât această analiză prezintă noutate în abordarea tipului de comunicare în cadrul grupului profesional și poate revela noi aspecte pragmatice și sociolingvistice ale anchetei dialectale.

Strategiile lingvistice și comportamentale ale anchetatorului scot în evidență acele particularități ale limbajului dialectologului care îi conferă un loc aparte în cadrul tipurilor de limbaje profesionale. Strategiile dialectologilor sunt subsumate scopului anchetelor dialectale: obținerea materialului lingvistic. Cea mai importantă strategie a anchetatorului în anchetele dialectale rămâne adaptarea la interlocutor.

BIBLIOGRAFIE

- Cazacu, Boris, 1966, „Despre reacția subiectului vorbitor față de fenomenul lingvistic”, în *Studii de dialectologie română*, București, Editura Științifică, p. 41–56.
- Coseriu, Eugeniu, 1994, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii* (cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel), Chișinău.
- Dumistrăcel, Stelian, Doina Hreapcă, Ion-Horia Bîrleanu, 1997, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași, Editura Academiei Române.
- Manu Magda, Margareta, 2003, *Elemente de pragmalingvistică a românei vorbite regional*, București, Dual Tech.
- Marin, Maria, Margareta Magda, 1983, „Dinamica graiurilor românești și perspectiva noilor anchete dialectale de tip A.F.L.R.”, în *Anuarul Institutului de cercetări*

- etnologică și dialectologică*, București, Consiliul Culturii și Educației Socialiste, p. 4–32.
- Tiugan, Marilena, 1979, „Înregistrarea obiectivă a reacțiilor subiective ale informatorilor”, în *Anuarul Institutului de cercetări etnologice și dialectologice*, București, Consiliul Culturii și Educației Socialiste, p. 327–330.
- Vântu, Ileana, 1991, „Strategia întrebare – răspuns într-o anchetă dialectală”, în *Fonetică și dialectologie*, București, Editura Academiei Române, p. 115–120.

Carmen-Ioana RADU
Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”, București